

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота магістра
магістра**

на тему: **ВПЛИВ ТВОРЧОСТІ НА ПРОЦЕС САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0531-з
спеціальності 053– Психологія
Луценко Анастасія Юріївна
Керівник: к.психол.н., доц. Железнякова Ю.В.
Рецензент: к.психол.н., доц. Залановська Л.І.

Запоріжжя – 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Луценко Анастасія Юріївна

Тема роботи: Вплив творчості на процес самоідентифікації особистості

Керівник роботи Железнякова Ю.В. к.психол.н., доцент кафедри психології
затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 886-с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати сучасні наукові підходи до розуміння поняття феноменів «процес самоідентифікації людини» та «творчість»; виявити особливості процесу самоідентифікації; визначити вплив творчості на самоідентифікацію особистості; розробити рекомендації практикуючим психологам щодо характеру корекційної роботи з клієнтами, які мають складнощі у протіканні процесу самоідентифікації із застосуванням арт-методів.
5. Перелік графічного матеріалу: 3 таблиці
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Железнякова Ю.В., доцент		
Розділ 1	Железнякова Ю.В., доцент		
Розділ 2	Железнякова Ю.В., доцент		
Розділ 3	Железнякова Ю.В., доцент		
Висновки	Железнякова Ю.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2022 р.	Виконано
	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
	Робота над першим розділом	квітень-червень 2022 р.	Виконано
	Робота над другим розділом	липень-серпень 2022 р.	Виконано
	Написання висновків	вересень 2022 р.	Виконано
	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент _____ А.Ю. Луценко

Керівник роботи _____ Ю.В. Железнякова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грєдинарова

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи магістра «Вплив творчості на процес самоідентифікації людини»: 58 сторінок, 3 таблиці, 37 використане джерело.

Об'єкт дослідження – самоідентифікація як психологічний феномен.

Предмет дослідження – вплив творчості на процес самоідентифікації особистості.

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу впливу творчості на процес самоідентифікації особистості розробити рекомендації практикуючим психологам щодо характеру корекційної роботи з особистостями підліткового віку, що мають складнощі у протіканні процесу самоідентифікації із застосуванням арт-методів.

Гіпотеза дослідження: Творчість сприяє більш ефективному протіканню процесу самоідентифікації особистості.

Методи дослідження: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень.

Наукова новизна полягає у розробці рекомендацій практикуючим психологам щодо характеру корекційної роботи з клієнтами, що мають складнощі у протіканні процесу самоідентифікації із застосуванням арт-методів.

Галузь використання: психотерапевтична практика, навчально-виховні заклади, загальноосвітні школи.

АРТ-ТРАПІЯ, ТВОРЧІСТЬ, САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ, ІДЕНТИЧНІСТЬ, ПСИХОКОРЕКЦІЯ.

SUMMARY

Lutsenko A. Y. The influence of creativity on the process of self-identification of an individual.

The qualifying work consists of Introduction, 2 Chapters, Conclusion, References (37 items, 19 of foreign origin). The qualifying work volume is 58 pages long, 53 of them – main text. There are 3 tables.

The qualifying work gives theoretical survey of the phenomena of creativity, self-identification, the influence of creativity on the self-identification of an individual, the development of recommendations regarding the nature of corrective work with clients who have difficulties in the process of self-identification with the use of art methods.

The master thesis is composed of 2 chapters, each of them dealing with the theoretical analysis of the problem of self-identification and the correction of self-identification of adolescent personalities by means of art therapy.

The research object: self-identification as a psychological phenomenon.

The research subject: the influence of creativity on the process of self-identification of an individual.

The research goal: on the basis of a theoretical analysis of the influence of creativity on the process of self-identification of an individual, develop recommendations for practicing psychologists regarding the nature of correctional work with adolescent individuals who have difficulties in the process of self-identification with the use of art methods.

The research tasks are:

– To analyze modern scientific approaches to understanding the concept of the phenomena "personal self identification process" and "creativity";

- Identify the peculiarities of the process of self-identification formation;
- Determine the influence of creativity on the self-identification of an individual;
- Develop recommendations for practicing psychologists regarding the nature of correctional work with adolescent personalities who have difficulties in the process of self-identification with the use of art methods.

Chapter 1 «Theoretical analysis of the problem of self-identification» provides theoretical overview of scientific approaches to understanding the phenomenon of "self-identification", psychological features of the process of forming self-identification of an individual, approaches to understanding the phenomenon of creativity, the influence of creativity on the process of self-identification of an individual.

In the Chapter 2 «Correction of self-identification of adolescent personalities using art therapy» the characteristics of characteristics of art therapy as a method of psychological correction, correction of self-identification of adolescent personalities by means of art therapy, recommendations for practicing psychologists regarding self-identification of adolescent personalities.

The analysis of the theoretical research confirmed the hypothesis that creativity contributes to a more effective flow of the process of self-identification of the individual.

Key words: art therapy, creativity, self-identification, identity, psychocorrection.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ...	10
1.1 Аналіз наукових підходів до розуміння феномену «самоідентифікація».....	10
1.2 Психологічні особливості процесу формування самоідентифікації особистості.....	14
1.3 Підходи до розуміння феномену творчості.....	22
1.4 Вплив творчості на процес самоідентифікації особистості.....	28
РОЗДІЛ 2. КОРЕКЦІЯ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ.....	33
2.1 Арт-терапія як метод психологічної корекції.....	33
2.2 Корекція самоідентифікації особистостей підліткового віку засобами арт-терапії.....	37
2.3 Рекомендації практикуючим психологам щодо самоідентифікації особистостей підліткового віку.....	43
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	53

ВСТУП

У сучасному світі спостерігаються надмірний потік інформації, наявність широкого вибору культурно-технологічних заміників дійсного розуміння «хто я», велика кількість соціально обумовлених вимог до особистості, що робить відносини між людьми більш механістичними, позбавленими доступу до своєї психологічної цілісності. Тому існує проблема самоідентифікації людини та шляхів, інструментів її ефективного функціонування.

У додаток, самовизначення сучасної людини стає більш проблематичним через сприйняття себе як функції, як частини соціального світу без усвідомлення та диференціації власних особливостей, які відрізняють людину від «Ми» та «Інший». У такому випадку людина не здатна на побудову емоційно близьких відносин. Це призводить до суто функціональних контактів, не насичених життєвою енергією та спроможністю проживати власне життя. Тобто, людина визначає себе одноманітно, ригідно, не цілісно. Така концепція відношення до себе, до Іншого, до світу може формувати психологічно небезпечні контакти – якщо немає особистісного, емоційно живого підходу, немає психологічних меж, емоційної чутливості та здатності обходитися з життям Іншого дбайливо.

Криза ідентичності, як масове явище сучасного суспільства, є наслідком модернізації сучасного світу, коли промислова революція зруйнувала традиційний суспільний лад і поставила питання самовизначення людини. Ця криза не виявлялася доти, доки залишалися відносно стабільними соціальні страти, ідентифікації з якими змушена була досягати людина. Коли ж темп зміни соціальної структури зробив очевидною її динаміку в межах одного покоління, самоідентифікація постала як проблема самодетермінації.

Ще гостріше проблема самоідентифікації постала за умов сучасного постіндустріального чи інформаційного суспільства. Для успішної самоідентифікації людині необхідно мати чіткі уявлення про навколишню дійсність і визначити соціальну групу або групи, які вона може кваліфікувати як «свої». Однак в умовах сучасного суспільства це виявляється надзвичайно складним та суперечним завданням. Завдяки розвитку науки, сучасна людина може в найдрібніших подробицях описати навколишні об'єкти, виявити їх властивості, визначити закономірності їх розвитку, проте вона втратила здатність осягати предмет або явище в його цілісності. Це чітко проявляється у тому, що сучасна людина не може дати однозначного індивідуального визначення практично жодному явищу навколишньої дійсності. Чим глибші наші знання, тим більш розмитий образ навколишньої дійсності, тим складніше визначити, що таке навколишній світ, а значить і складніше знайти своє місце в ньому.

При цьому, феномен творчості здавна виступав як інструмент глибокого самовираження, що сприяло ефективній асиміляції власного чуттєвого, емоційного, соціально-психологічного досвіду. Цією темою були зацікавлені такі видатні психологи, як З. Фрейд, Г. Юнг, Дж. Гілфорд, Дж. Піаже, Е. Торренс та ін. Також відомо, що творчість може виступати формою заміни реального життя людини (захисним механізмом), що призводить до порушення функціонування ідентифікації людини та скоріш виступає руйнівною силою. Тому є важливим дослідити та визначити, як саме творчість впливає на процес самоідентифікації особистості.

Творчість постає як специфічна форма діяння людини - як духовне діяння, в цій специфічній формі діяння вона не тільки осягає навколишній світ і навчається його організовувати, розуміти, певним чином взаємодіяти з ним. Людина також осягає власну здатність до подібних взаємодій, вона осягає межі

та міру власної самостійності та індивідуальної сили у протистоянні світові. Проте не тільки осягнення меж власного єства відкривається людині в акті творчої взаємодії зі світом. Людина пізнає можливості виходу за ці межі, подолання встановленої міри відкритості світові. Тому творчість завжди є потрясіння, в якому долається замкнутість людського життя, відкривається новий простір існування, суттєвого діяння, і іноді здається, що цей простір - безмежний.

Розробленість проблеми дослідження: Дослідженням ідентичності займалися такі соціальні психологи як Дж. Мід та Ч. Кулі, які розглядали ідентичність як результат і умову інтеракції. Сутність, структуру, критерії становлення та фактори розвитку ідентичності в різні часи досліджували А. Ватерман, Е. Еріксон, Ч. Кулі, Д. Марсія, Д. Маттерсон, Г. Салліван, З. Фройд, Е. Фромм та ін.

Дослідження творчості у вітчизняній та зарубіжній психології охоплювали такі проблеми і завдання, як теоретичні проблеми психологічної творчості, проблеми діагностики, принципи та методи розвитку, навчання обдарованих дітей. Зокрема, великий вклад у дослідження феномену творчості зробили вчені Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України – засновника Інституту Г.С. Костюка та співробітників його школи – В.О. Моляко, С.Д. Максименка, М.Й. Боришевського.

Проте досліджень закономірностей впливу творчості на самоідентифікацію людини на даний час небагато, окремо розкриті теми феномену творчості та процесу самоідентифікації людини, що робить дослідження актуальним та значущим.

Об'єкт дослідження: Самоідентифікація як психологічний феномен.

Предмет дослідження: Вплив творчості на процес самоідентифікації особистості.

Мета дослідження: На основі теоретичного аналізу впливу творчості на процес самоідентифікації особистості розробити рекомендації практикуючим психологам щодо характеру корекційної роботи з особистостями підліткового віку, що мають складнощі у протіканні процесу самоідентифікації із застосуванням арт-методів.

Гіпотеза: Творчість сприяє більш ефективному протіканню процесу самоідентифікації особистості.

Завдання: 1. Проаналізувати сучасні наукові підходи до розуміння поняття феноменів «процес самоідентифікації особистості» та «творчість».

2. Виявити особливості процесу формування самоідентифікації.

3. Визначити вплив творчості на самоідентифікацію особистості.

4. Розробити рекомендації практикуючим психологам щодо характеру корекційної роботи з особистостями підліткового віку, що мають складнощі у протіканні процесу самоідентифікації із застосуванням арт-методів.

Наукова новизна полягає у розробці рекомендацій практикуючим психологам щодо характеру корекційної роботи з клієнтами, що мають складнощі у протіканні процесу самоідентифікації із застосуванням арт-методів.

У зв'язку з тим, що існує достатньо мало наукової інформації щодо впливу феномену творчості на процес самоідентифікації особистості, теоретичне значення даного дослідження полягає у обробці отриманої інформації, її систематизації та викладенню основних положень щодо вищезазначеної теми.

Практичне значення полягає у тому, що розроблені рекомендації практикуючим психологам щодо корекційної роботи з особистостями підліткового віку, що мають складнощі у протіканні процесу самоідентифікації із застосуванням арт-методів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

1.1 Аналіз наукових підходів до розуміння феномену «самоідентифікація»

Однією із суттєвих особливостей людини, що відрізняє його від інших живих істот, є здатність до набуття ним власної ідентичності, осмислення об'єктивних властивостей предметів навколишнього світу і самої себе та інших людей. Ідентифікація людиною себе та презентація себе іншою є найважливішими умовами комунікації та спільної діяльності людей.

Ідентичність виступає фундаментом будь-якої особистості, характеристикою її соціального добробуту та результатом виховної діяльності і включає такі моменти:

- а) внутрішню тотожність суб'єкта при сприйнятті навколишнього світу, усвідомлення себе як унікальної автономної індивідуальності;
- б) тотожність особистих і соціальних світоглядних установок;
- в) почуття включення особистості в певну соціальну спільноту.

При цьому слід враховувати, що сформована особистістю ідентичність доповнюється ідентичністю, що приписує людині її навколишнє соціальне середовище, зокрема певні соціальні групи. Е. Фромм припускав, що потреба в ідентичності входить до числа найважливіших, універсальних людських потреб. За Фроммом, прагнення до ідентичності, з одного боку, можна розглядати як психобіологічний принцип поведінки, зумовлений необхідністю вижити, а з іншого, – як потребу в набутті певного соціального статусу. [1].

Енциклопедичний словник з психології та педагогіки зазначає, що самоідентичність - це усвідомлення різних аспектів власного «Я» без конотації, згідно з якою це усвідомлення є виключно адекватним [2].

Згідно Вільному тлумачному словнику української мови, самоідентифікація – це визначення образу себе, своїх моральних орієнтирів та цінностей, які впливають на власну поведінку та рішення.

На даний час проблема ідентичності є предметом уваги соціологів, психологів, філософів, культурологів. У соціології під ідентичністю розуміється ототожнення себе із певною соціальною групою, спільністю людей (етнічною, національною, професійною тощо) [3].

Необхідною умовою самоідентифікації людини є соціокультурний світ, у якому він живе. Причому самоідентифікація стає можливою за умови, що людина усвідомлює не лише зовнішню відмінність від інших, а й відмінність у культурно-інформаційному відношенні. Це відбувається в ході засвоєння цінностей та норм певної соціокультурної спільності, що, у свою чергу, можливе лише на основі їхнього протиставлення іншій нормативно-ціннісній системі. Саме інформаційні відмінності призводять до виділення «своїх» та «чужих» груп, яке спостерігалось вже в епоху первісності.

Виходячи з філософської концепції В. Хессле, існує два поняття ідентичності: реальна та формальна. Якщо формальна ідентичність властива кожному об'єкту (включно з такими об'єктами, як числа), то реальна ідентичність властива лише емпіричним об'єктам і має різні форми - залежно від онтологічного статусу конкретного об'єкта. Онтологія людини визначає і відповідну ідентичність.

Для виживання людини у світі та задоволення процесів свого розуму, він повинен крім послідовності досягти стану відповідності. Свідомість покликана правильно відображати зовнішній світ, інші об'єкти та власне «я» людини.

Ставлення до себе особливо важливо задля досягнення особистісної ідентичності, чи самоідентифікації [4].

Уявлення людини про себе розвиваються як через власні інтереси і потреби, так і через розмежування чи засвоєння певних цінностей. Р. Ертер та Л. Монтада вважають, що розвиток ідентичності людини базується на самопізнанні та самоформуванні. Однак ці процеси завжди залишаються елементами визначення з боку зовнішнього середовища. Отже, ідентичність характеризується двома вимірами:

- а) власним сприйняттям своєї унікальності і несхожості особистості;
- б) соціальним виміром, визнанням іншими людьми і навколишнім соціальним оточенням.

Німецькі науковці Г. П. Фрай та К. Гаусер визначають ідентичність як процес саморефлексії індивіда, який пропускає через свою свідомість різні види досвіду, у тому числі, актуальні і ті, що є в пам'яті. Складовими ідентичності людини вважається самовідчуття цінностей і контрольна інстанція, а завдання індивіда полягає в тому, щоб узгоджувати між собою ці три інстанції.

Ідентичність індивіда розглядається як динамічна система, що, з одного боку, охоплює в структурованій формі ставлення до певної людини з боку інших індивідів, пов'язані з нею переконання та спогади, а з іншого – включає зміст та структуру відповідних процесів і структур. Таким чином, конструкція ідентичності передбачає особистість, яка хоче реалізувати в своєму житті власні цінності та напрями діяльності. Отже, йдеться про ідентичність як специфічну форму або структуру ставлення до себе певної особистості. [1].

Одним з перших до дослідження ідентифікації звертається Е. Еріксон (1902-1994), який визначав ідентичність як здатність відчувати себе таким, що володіє безперервністю власного існування у часі та просторі і тотожністю самому собі, і має змогу чинити відповідно даної здатності [5].

Почуття ідентичності, згідно Е. Еріксона, народжується шляхом поступової інтеграції всіх ідентифікацій, тобто всіх соціально значущих моделей, звичок, рис характеру, занять, ідеалів реальних чи вигаданих людей тієї чи іншої статі. Ідентичність з'єднує мостом стадії ранньої дорослості, коли безліч соціальних ролей стають доступними. Таким чином, ідентичність розглядається Е. Еріксоном як основа цілісності особистості, її безперервності в часі і здатності справлятися з внутрішніми конфліктами [6].

Е. Фромм підкреслює значущість психологічної потреби людини у самоідентифікації: «Потреба самототожності є настільки життєво важливою і владною, що людина неспроможна почуватися здоровим, якщо не знайде можливості її задовольнити. Потреба в емоційному самоототожненні вкорінена в природі людини, виходить із самих умов людського існування і служить джерелом наших інтенсивних устремлінь» [7].

Найбільш відомим і плідним виявився підхід Дж. Марсія, який визначив ідентичність як «структуру его-внутрішню самостворювану, динамічну організацію потреб, здібностей, переконань та індивідуальної історії». На думку автора, у міру прийняття різноманітних рішень щодо себе та свого життя розвивається структура ідентичності, підвищується усвідомлення своїх сильних та слабких сторін, цілеспрямованості та свідомості свого життя.

На основі цих положень, як основних напрямів формування ідентичності, автор називає процеси професійного, ідеологічного та сексуального самовизначення. Дослідження Марсія дуже плідні, проте, звужують поняття ідентичності до аспекту самовизначення в контексті вирішення проблем, на що вказує і сам автор [8].

К. Роджерс вважає, що самоідентифікація є «організований, узгоджений концептуальний гештальт», побудований з перцепцій характеристик «я» чи «мене» у різних аспектах життя, і навіть цінностей, що з цими перцепціями. Цей

гештальт доступний свідомості, хоча завжди обов'язково усвідомлений. К. Роджерс зазначає, що тенденція до конструктивного просування особистості, її завершеності, цілісності реалізується лише за умови ясного сприйняття та адекватної символізації людиною своїх виборів, перевірки своїх гіпотез, розрізнення нею прогресивної та регресивної поведінки [9].

Отже, згідно трактування Е. Еріксона, самоідентифікація - це тотожність особистості самому собі, усвідомлення власного існування, що не переривається у часі і визнається оточуючими людьми. Дане визначення найбільш точно та повно передає зміст поняття, так як процес самоідентифікації має динамічний характер та відповідність внутрішнього уявлення про себе визнанню цього уявлення оточуючими. Таке уявлення про природу ідентичності також знайшло відображення у психосоціальному розумінні самоідентичності, згідно з яким ідентичність є підтримкою балансу між внутрішньою цілісністю та цінностями суспільства.

Самоідентифікація, як поняття, позначає твердо засвоєний і особистісно прийнятий образ себе, почуття адекватності та стабільного володіння особистістю власним «я», незалежно від різноманітних несуттєвих змін «я» та різних ситуацій, здатність особистості до повноцінного вирішення життєвих завдань. Процес самоідентифікації починається з самого народження людини, має дві протилежні властивості – сталість та динамічність та розвивається у нерозривному зв'язку з культурним, соціальним середовищем.

1.2 Психологічні особливості процесу формування самоідентифікації особистості

Ідентичність - це результат самоусвідомлення та визначення свого «я». Здатність до самоусвідомлення і самопізнання притаманна виключно людині як

суб'єкту свідомості, спілкування і певних дій стосовно самої себе. Кінцевим продуктом процесу самопізнання є динамічна система уявлення людини про себе. А. Г. Спіркін дає таке визначення самоусвідомлення: це усвідомлення й оцінка людиною своїх дій та їх результатів, думок, почуттів, моральності та інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе і свого місця в житті [9].

Д. Маттесон вважає, що формування ідентичності є «багатофазний» процес, у якому різні сфери життя розвиваються по-різному і проявляються в різні періоди життя. Таким чином, людське життя постає як шлях подолання різних за змістом криз ідентичності. З іншого боку, розвиток ідентичності перестав бути лінійним процесом і може повертатися на нижчий рівень. Почуття досягнутої ідентичності руйнується в міру того, як цілі, цінності та переконання перестають відповідати вимогам життя, що змінилося [10].

У концепції представників символічного інтеракціонізму Дж. Міда та Ч. Кулі ідентичність складається в ході соціальної інтеракції з оцінки особистості Іншими. Потребуючи самовираження, індивід здійснює певні дії на соціальній арені й у відповідь отримує зворотний зв'язок від соціуму у вигляді відображення. Отже, уявлення індивіда себе - це відбиток сприйняття його іншими. На цьому ґрунтується те, що в термінології Ч. Кулі отримало назву дзеркального «Я», а у Г. Міда - ідеї «Я».

Гоффман розвиває метафору Шекспіра «весь світ – театр, а люди лише актори на підмостках», порівнюючи життя з «театром», де кожна людина – «актор», який живе і діє, обігруючи певну роль. Гоффман запроваджує важливе поняття проблематики ідентичності поняття - «політика ідентичності», що означає можливість людини впливати на інформацію про себе, що надходить у соціум. Введене Гоффманом поняття «політика ідентичності» дозволяє

показати, наскільки різноманітними можуть бути ідентичності навіть в однієї людини [11].

Представники Франкфуркстської школи Т. Адорно, Е. Фромм, Г. Маркузе виявили нову форму формування ідентичності, властиву технократичному суспільству. Згідно з їхніми дослідженнями, на місце доіндустріального "клану" в індустріальному суспільстві постає "стадо". Почуття самоідентичності досягається у цьому суспільстві через переживання причетності та конформізм. Людина відмовляється від власного "Я" і розчиняється в натовпі, щоб стати для неї "одним з нас", і тільки тоді він відчувається як "Я" [12].

Самоідентифікація характеризується внутрішньою суперечливістю. Адже прагнення індивіда стикаються з необхідністю виконувати певні вимоги соціуму, дотримуватись відповідних соціальних норм та стереотипів, узгоджувати свої життєві орієнтири з інтересами інших індивідів, соціальних груп та суспільства в цілому. Таким чином, самоідентифікація є динамічним процесом розвитку самосвідомості людини, що виступає важливим механізмом формування особистості. Вважається, що самоідентифікація як процес може сприяти посиленню певної ідентичності, розвитку особистості, спрощенню чи деформації її структури.

Процес самоідентифікації включає ототожнення себе з іншою особою, соціальною групою, спільністю людей, певним зразком чи образом, визначення себе, своїх соціальних і моральних орієнтирів, що впливають на власну поведінку та рішення. При цьому індивід має відповісти собі на питання щодо свого самовизначення, місця в житті, своїх бажань, цілей і планів, можливостей, обмежень, ідеального образу тощо. Тут слід враховувати зв'язок самоідентифікації з мораллю, від якої залежить збереження певного ідентифікаційного статусу.

Однією з необхідних всезагальних умов формування, розвитку й самоідентифікації особистості є спілкування. Саме завдяки комунікації людина одержує інформацію, знання, уявлення, досвід, ідеї соціокультурної спільноти, наслідує й переймає способи її діяльності, норми поведінки. В процесі соціалізації відбувається розвиток таких сфер самоідентифікації, як самопізнання, емоційно ціннісне ставлення людини до себе, саморегулювання.

Самопізнання є початковою ланкою й основою самосвідомості. Спочатку самопізнання здійснюється в межах «Я–Інший», через різноманітні форми порівняння себе з іншими людьми і проєкції їхніх якостей на себе, потім воно переноситься в систему координат «Я–Я». Оперуючи сформованими знаннями про себе, індивід починає використовувати такі складні форми самоаналізу, як, наприклад, аналіз мотивів власної поведінки. Мотиви оцінюються людиною в контексті вимог суспільства до неї та власних вимог до себе, внаслідок чого «Я» починає усвідомлюватись як цілісне утворення, як єдність зовнішнього та внутрішнього буття.

Процес розвитку самосвідомості індивіда відбувається на тлі емоційно–ціннісного ставлення до себе. Переживання індивіда, що пов'язані з усвідомленням їм своїх особливостей, власної цінності, місця у колективі, ставлення до нього інших людей, є активним внутрішнім чинником формування самосвідомості взагалі. У результаті цього процесу формується самооцінка індивіда, зміст якої охоплює світ його моральних цінностей, стосунків, можливостей [13].

Періодом виникнення свідомого «Я» вважається підлітковий і ранній юнацький вік. Практично всі психологи вказують на ранню юність як на критичний період формування самосвідомості й розглядають розвиток самосвідомості як центральний психічний процес перехідного віку.

Розвиток самосвідомості та інтересу до особистого «Я» у підлітків веде до змін у характері. У ранньому юнацькому віці (15-17 років) в рамках становлення нового рівня самосвідомості відбувається формування відносно стійкого уявлення про себе. До 16-17 років виникає особливе особистісне новоутворення, яке в психологічній літературі позначається терміном самовизначення.

Результати проведених досліджень дають їй змогу твердити, що основним психологічним новоутворенням раннього юнацького віку слід вважати не самовизначення як таке (особисте, професіональне, ширше - життєве), а психологічну готовність до самовизначення, яка передбачає:

а) сформованість на високому рівні психологічних структур, в першу чергу самосвідомості;

б) розвиненість потреб, що забезпечують змістовну наповненість особистості, серед яких центральне місце займають моральні підвалини, ціннісні орієнтації і тимчасові перспективи;

в) виникнення чинників індивідуальності як результат розвитку й усвідомлення своїх здібностей та інтересів кожним старшокласником [14].

Е. Еріксон відзначає, що процес формування ідентичності не закінчується в юнацькому віці, який є лише одним із стадій розвитку ідентичності, в період найбільш гострої кризи. Е. Еріксон виявляє весь період розвитку ідентичності протягом усього життя людини, будь-яка з них має свою центральну проблему, необхідну для вирішення. На кожному етапі життя нові елементи повинні бути інтегровані в наявну структуру, а старі та віджилі - відкинуті [15].

Дж. Марсія також відзначає, що ідентичність розвивається протягом усього життя людини. Він вводить різні два шляхи досягнення ідентичності - поступово усвідомлені дані про себе і самостійне прийняття рішення людиною щодо того, яким він є [16].

Важливим механізмом формування ідентичності є, за Еріксоном, послідовні ідентифікації дитини з дорослими, які становлять необхідну базу розвитку психосоціальної ідентичності в підлітковому віці. Почуття ідентичності формується у підлітка поступово. Підліток уже намагається виробити єдину картину світосприйняття, в якій усі цінності й оцінки повинні бути синтезовані. У ранній юності індивід прагне до переоцінки самого себе стосовно близьких людей та суспільства в цілому - у фізичному, соціальному та емоціональному планах.

Пошук ідентичності може відбуватись по-різному. Один із способів вирішення проблеми ідентичності полягає у випробуванні різних ролей. Деякі молоді люди після ролевого експериментування і моральних пошуків починають просуватись у напрямку тієї чи іншої мети. Інші зовсім можуть уникнути кризи ідентичності. До таких належать ті, хто беззаперечно приймає цінності своєї сім'ї і обирає діяльність, підказану батьками. Нерідко ідентичність здобувається лише після довгих і виснажливих проб та помилок.

У ряді випадків людині так і не вдається досягнути справжнього відчуття особистої ідентичності. Головною небезпекою, якої, на думку Еріксона, повинна уникнути молода людина в цей період, є розмивання відчуття свого «Я» внаслідок розгубленості, сумнівів у можливостях скерувати своє життя у потрібне русло.

У формі ціннісних орієнтацій в результаті надбання цінностей фіксується найвагомніше і найважливіше для людини. Ціннісні орієнтації - це стійкі інваріантні утворення (одиниці) моральної свідомості - головні її ідеї, поняття, ціннісні блоки, смислові компоненти світосприйняття, які виражають суть моральності людини, а отже, і загальні культурно-історичні умови та перспективи [5].

Формування особистісної ідентичності – постійний процес, який складається з наступних механізмів (табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Механізми формування особистісної ідентичності

Механізм формування ідентичності	Зміст механізму
Інтеріоризація	Присвоєння зворотних зв'язків про себе з боку інших людей. Зворотні зв'язки бувають позитивними та негативними, містити як безумовне, так і умовне підкріплення.
Самоатрибуція	Знання індивіда про себе на основі самосприйняття. Цей механізм передбачає формування вміння уявити себе оточуючим, позитивувати свій образ. Особливо допомагає у цьому створення «ситуації успіху» - освоєння деяких умінь, які знаходять позитивний відгук у оточуючих
Соціальне порівняння	Передбачає порівняння своїх досягнень із деякими еталонами чи з досягненнями значних людей. Ці зразки і є «рівні домагань». Тут важливо мати реалістичні очікування. Рівень домагань повинен встановлюватися з конкретних якостей конкретної людини. Якщо рівень домагань завищений чи занижений - досягнення результату може сприйматися як успіх [17].

Можна зробити висновок, що формування самоідентифікації припадає на юнацький вік та в основі самовизначення в ранній юності лежить особистісне самовизначення, яке має ціннісно-сміслову природу, а також активне визначення своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей.

Е. Еріксон вважає, що формування самоідентифікації не зупиняється на юнацькому віці та актуалізується на кожному етапі психоемоційного розвитку особистості. Важливу роль у формуванні самоідентифікації дитини відіграють значущі дорослі.

Психологічними особливостями процесу формування самоідентифікації є те, що він притаманний лише людині як свідомій істоті та утворюється у ході комунікації з Іншим, у взаємодії з навколишнім середовищем, яке, у свою чергу, відображає життєдіяльність людини та дає зворотній зв'язок щодо його проявів.

Гофман наполягає на тому, що індивід може мати декілька різноманітних психоемоційних ролей (ідентичностей) та порівнює соціум із театральною ареною, де кожен здійснює свою життєву «гру» у певній ролі, впливає на інформацію, що надходить від нього до соціуму та отримує зворотній зв'язок.

Найбільш об'ємним вираженням особистого самовизначення та, як наслідок, самоідентифікації, є процес формування смислової системи індивіда, в якій об'єднані його уявлення про себе і світ.

Отже, процес самоідентифікації:

1. Формується у нерозривному зв'язку із соціумом;
2. Має динамічний нерівномірний за часом та структурою характер розвитку;
3. Особливо актуалізується у кризові життєві періоди особистості, проявляється у різноманітних психоемоційних ролях;
4. Відображається у процесі комунікації, в ході якої людина спочатку проходить етап психологічного злиття з Іншим, потім набуває усвідомлене знання про себе та формує своє неповторне уявлення про себе та світ;

5. Характеризується внутрішньою суперечливістю - прагнення індивіда стикаються з необхідністю виконувати певні вимоги соціуму та одночасно враховувати свої життєві орієнтири, інтереси та потреби.

1.3 Підходи до розуміння феномену творчості

Спроби розкрити сутність феномену творчості та його закономірності здійснювались багатьма філософами, психологами, наукознавцями. Пік вивчення цієї проблеми настав у першій третині ХХ ст. Достатньо перерахувати авторів, які опублікували у цей період свої роботи. Це Є. Рібо (1901) та А. Пуанкаре (1910) – за кордоном, П. К. Енгельмейєр (1910), А. М. Євлахов (1910, 1912, 1929), І. А. Затулень (1915), П. І. Вальден (1916), А. М. Блох (1920), А. Г. Горнфельд (1923), С. О. Грузенберг (1923, 1924), В. Я. Курбатов (1923), Ф. Ю. Левінсон-Лессінг (1923), В. М. Бехтерєв (1924).

Творчість – діяльність людини, результатом якої виступають нові духовні та матеріальні цінності. Як зазначав К.Б. Ціолковський, усі багатства, вся краса світу створені винахідницьким генієм людини.

При вирізненні творчості серед інших форм активності людини слід орієнтуватись на наступні її ознаки.

1. Творчість – діяльність, що полягає у виробництві суттєво нового (предметів; способів діяльності; як матеріальних, так і духовних);
2. Для творчості властиве використання нестандартних способів й засобів – оригінальність;
3. Творчість передбачає створення нових корисних комбінацій з елементів існуючих предметів, способів, засобів шляхом комбінування;
4. Творчість органічно пов'язана із пізнанням та законами дійсності. Створюючи нові цінності, людина спирається на свої знання й водночас

розширює їх. Акт творчості є і актом пізнання. Два основні шляхи й функції пізнання – це розкриття існуючих закономірностей, по-перше, через відображення дійсності, а по-друге, у процесі перетворення дійсності, у творчості;

5. Головним змістом творчості є постановка і розв'язання проблем, що виникають як суперечності на шляху задоволення потреб людини;

6. Творчість є формою розвитку суспільства, середовища, культури;

7. Творчість становить вищий вид діяльності, форму розвитку та родову сутність й ознаку людини;

8. Творчість спирається на єдність духовного й матеріального. Ідеальне перетворення випереджує матеріальне, предметне [18].

На основі аналізу досліджень в області творчості (1970-1980) Ф. Баррон і Д. Харрінгтон визначили сутність поняття творчості. З їх точки зору, творчість - це здатність адаптивно, з психологічною гнучкістю реагувати на необхідність формувати, народжувати нові підходи, способи життєдіяльності та продукти, усвідомлювати нове в побуті. Крім того, вони виділили важливий постулат про те, що створення нового творчого продукту багато в чому залежить від особистості творця та сили його внутрішньої мотивації.

Таким чином, особистісний підхід був виділений в якості окремого напряму дослідження креативності, в рамках якого знаходяться характерологічні, емоційні, мотиваційні, комунікативні якості особистості творчо одарених людей, в результаті чого створюється їх узагальнений портрет [19].

Найбільш узагальнену класифікацію, що містить у собі різні наукові підходи і визначення творчості розробив П. Торренс, виділивши п'ять типів визначень творчості. Розглянемо цю класифікацію, доповнену поглядами сучасних дослідників у таблиці 1.2.

Класифікація типів визначень творчості

Тип визначення поняття творчості	Зміст визначення
Визначення, що ґрунтуються на новизні як критерію творчості	<p>П. Торренс указує, що продукування чогось нового фактично входить майже в усі визначення. А. Ребер дає наступне визначення в контексті цього підходу: «Креативність – психічний процес, який призводить до унікальних і нових рішень, ідей, положень, художніх форм, теорій або продуктів».</p> <p>О. І. Тьорстон вважає, що не важливо, чи визнає суспільство ідею новою; важливо, щоб вона була новою для самого творця.</p> <p>М. Генле вважає творчим таке рішення, новизна якого зумовлена відображенням деякого аспекту гармонії в природі.</p>
Визначення, в яких творчість протиставляється конформності	<p>До них відносяться визначення Р. Крачфілда і Р. Уілсона, які, протиставляючи творчість конформності, наголошують на привнесенні оригінальності, новому погляді на проблему.</p> <p>Є. Старквезер вважав, що творча людина вільна і від конформізму, і від нонконформізму.</p>

Продовження таблиці 1.2

<p>Визначення, що охоплюють поняття процесуальності</p>	<p>Ч. Спірмен розглядав творче мислення як процес бачення або створення взаємозв'язків і на усвідомлюваному, і на неусвідомлюваному рівнях.</p> <p>П. Торренс вказує, що, «визначивши творчість як процес, можна ставити питання про те, якого типу особистістю потрібно бути, щоб реалізувати такий процес, яке середовище йому сприяє і який продукт виходить в результаті успішного завершення цього процесу».</p>
<p>Підхід з позиції розумових здібностей</p>	<p>Дж. Гілфорд визначив творчість у термінах розумових здібностей, що забезпечують творче досягнення. Цей підхід дає змогу розглядати творчість через поняття «творче мислення». Дж. Гілфорд виділив поняття «дивергентне мислення» як виникнення безлічі ідей та нової, оригінальної, незвичайної інформації на основі певної інформації. Проте він не зводить творче мислення до одного лише дивергентного мислення; воно також охоплює чутливість до проблем, здатність до перевизначення тощо.</p>
<p>Підхід, заснований на визначенні рівнів творчості</p>	<p>Як гадає А. Тейлор, є такі рівні творчості: експресивна творчість – спонтанне малювання у дітей; продуктивна творчість є обмеженою і контрольованою вільною грою, постачає наукові і художні продукти; інвентивна творчість – винахідливість виявляється в матеріалах, методах і техніці; інноваційна творчість – поліпшення через модифікацію; творчість як висунення абсолютно нового принципу або припущення, навколо якого можуть виникнути нові школи [20].</p>

А.Є. Л. Яковлева розуміє творчість як реалізацію людиною власної індивідуальності [21].

К. Роджерс одним із перших визначив, що творчий процес супроводжують специфічні для творчої діяльності емоції, які не диференціюються в жодній класифікації емоцій у психології. Ці переживання ставляться до сфери вищих почуттів. Вони виражаються в емоційному стані «відкриття». До корелятивів креативності він відносить також естетичні, комунікативні емоції. У структурі творчого акту «присутнє та хвилююче почуття відокремленості» («Я самотній». «Ніхто не робив цього раніше». "Я наважився ступити на територію, де ніхто не бував").

Н. Роджерс (1990) пише: «Творчість є здатність виявляти нові розв'язання проблем або виявлення нових способів вираження; привнесення в життя щось нового для індивіда». «Творчість є сила, що трансформує, сприяє позитивній самооцінці і забезпечує рух індивіда у своєму розвитку. Творчість є процес, який може спричинити створення деякого продукту. Таким продуктом може бути вірш, малюнок, музичний твір чи танець. Але творчим процесом можуть бути й стосунки між людьми. Тому я й говорю про творчість не як про продукт, а як про процес. Цей процес нагадує джерело, що плескається. Багато хто думає, що творче мислення чи творчі рішення – це те, що ми промовляємо. Мій досвід каже, що творчість є частиною всього нашого існування, нашого тіла, нашого розуму, емоцій і духу» [22].

К. Юнг стверджував, що несвідоме повно зародків майбутніх психічних ситуацій, нових думок, творчих відкриттів. Воно є джерелом творчого дару, творчої наснаги. Він виділяв у людини два джерела – особистісне та творче, які можуть перебувати у антагоністичних відносинах. К. Юнг пише: «Кожна творча людина – це певна двоїстість чи синтез парадоксальних властивостей. З одного боку, він є щось людське особисте, з іншого – це позаособовий людський

процес. Він є у вищому значенні цього слова «Людина», колективна людина, носій і скульптор несвідомо діючої душі людства» [23].

Таким чином, з позицій психоаналітичних поглядів творчий дар – це невідворотне явище, що не підвладне свідомості та волі людини.

З позиції гештальтпсихології творчість – це «замикання» у процесі мислення в єдине ціле розрізнених фактів, приведення у взаємодію окремих у пам'яті фрагментів знання, що призводить до більш високого рівня усвідомлення.

Представником гуманістичного підходу у вивченні феноменту творчості є А. Адлер. Він вважав, що кожна людина з самого народження має творчу силу, завдяки якій забезпечується можливість управління власним життям та створюється власний життєвий стиль. Компенсаційна теорія творчості А. Адлера розглядає науку, мистецтво та інші галузі культури як спосіб компенсації людиною своїх недоліків. Творче «Я», що є у людини, впливає на кожну грань людського досвіду і робить людину архітектором свого власного життя та творцем своєї особистості [24].

Творчість сприймається як спосіб життя (не тільки як рішення конкретних завдань), а людина – як творець свого життя. Е. Фромм, наприклад, визначає творчість як здатність «дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення у нестандартних ситуаціях, це націленість на відкриття нового та здатність до глибокого усвідомлення свого досвіду» [25].

Отже, спираючись на визначення творчості Е. Фрома, творчість є здатність дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення у нестандартних ситуаціях, це націленість на відкриття нового та здатність до глибокого усвідомлення свого досвіду. Дане твердження відкриває поняття творчості як динамічний феномен, що проявляється в усвідомленій дії людини, його способів адаптуватися до мінливих умов життя та пізнавати його нові форми,

перетворюючи їх у власний досвід та інструменти задоволення власних потреб. Важливою ознакою творчості є саме усвідомлене перетворення дійсності в ту концепцію «Я» та світу, що допомагає створювати нові продукти життєдіяльності, не втрачаючи себе. Тобто, творчість припускає можливість змінюватись та одночасно бути цільним як особистість - це два різних рухи, що важливо утримувати в природньому балансі.

Згідно розумінню зарубіжних вчених, творчість – це процес створення унікального продукту, який супроводжується піковим емоційним станом, впливом на формування власного стилю життя, відкритістю індивіда до нового досвіду, пошуку нестандартних способів вирішення завдань та виконує такі важливі функції, як самовираження, компенсація людиною своїх недоліків, вирішення об'єктивних та суб'єктивних протиріч, поєднання фрагментів психологічного та емоційного досвіду у цілісну внутрішню реальність, тобто виконує інтегративну функцію.

Разом з цим, в рамках психоаналітичного підходу, вважається, що творчість - це життєва енергія, дана людині з народження, яка бере початок з несвідомого та не підпорядковується раціональній регуляції.

1.4 Вплив творчості на процес самоідентифікації особистості

Полікультурний світ змушує науку все частіше замислюватися над сутністю ідентифікації та можливостями виживання особистості як індивідуального соціалізованого суб'єкта творчої діяльності. В епоху змін і безперервних перетворень матеріальної та духовної сфер життя людини, в період, який супроводжується утрудненням та ускладненням індивідуальної та соціальної ідентичності, всі пошуки, наукові відкриття, духовні прозріння людства зрештою призводять до проблеми самопізнання, яке не має остаточної

відповіді і завжди хвилює уми людей. Всі ці зміни та перетворення, взяті у синхронному зрізі культури, утворюють простір самоідентифікації суб'єкта, істотно визначаючи його ціннісні орієнтації та форми ставлення до світу соціуму. Однак індивідуальна ідентичність розкривається через самовираження, кількість форм якого зростає в геометричній прогресії. Кількість «Я»-образів, що транслуються у світоглядний простір суспільства зростає, і не завжди ці «Я»-образи, що нав'язуються соціальними інтеракціями, відповідають внутрішнім переконанням та самовідчуттю особистості. Тут виникає феномен ескапізму – втеча від суспільства, від себе, втеча як фізична – в гори, за місто, на природу, і психологічне – у творчість, у науку, в кар'єру. Цей Вторинний психологічний світ називають ще віртуальним. Ескапізм як форма пасивної поведінки є своєрідною творчою активністю, що характеризується формуванням нових «Я»-образів і дає можливість суб'єкту особистісної самореалізації. Він дарує можливість проживання безліч життів, програвання різних соціальних ролей, збагачення особистісного досвіду, все це за умови позитивного вектора даного процесу, оскільки різні форми девіантної поведінки (алкоголізм, наркоманія, суїцид) - це теж ухиляння від себе і від суспільства.

Як творчість (у найширшому сенсі), так і психічна патологія є щось нове у внутрішньому світі особистості, у духовному багатстві всього суспільства - психічну продукцію. І там, і там в момент народження нового, незвичайного переживання мають місце особливий внутрішній стан, душевна напруга. Невипадково говорять про муки творчості. Неординарність особистості майстра та її творінь часом наводять на думку: чи не схована за ними хвороба? І справді, душевне захворювання багатьох видатних митців - загальновідомий факт.

Притаманний психіці «вихід із себе», її самопереважання, вихід за «антропологічний кордон», її надбуття може здійснюватися у трьох напрямках: 1) до Бога - духовні практики; 2) у віртуальний досвід - наприклад, в досвід

естетичного переживання, так само як і до художника, і до глядача-слухача-читача); 3) у безумство [26].

Тобто, творчий процес може слугувати психоемоційним ухиленням від реального життя та бути інструментом для уникнення зустрічі зі своїм «Я», своїми індивідуальними потребами, знаннями про свої особливості життєвого шляху. Таким способом людина стає невідомою від акту творчості, злившись з ним в одне ціле. Такий спосіб ускладнює, унеможлиблює формування інших важливих для ефективного функціонування психіки ідентичностей.

Творчі особистості мають ознаки високої емпатійності: вони часто ідентифікують себе з іншими особами та легко змінюють ролі. Емпатія покликана зтирати межі між «Я» творчого суб'єкта та зовнішнього «Я» об'єкту творчості. Загальним для всіх креативів властивістю є емоційна лабільність та інверсивність емоційних процесів, тобто швидкий перехід від одного полюса емоційного переживання до протилежного [27].

Помічено, що творчі особистості часто ідентифікують себе з іншими особистостями та легко змінюють ролі, а це вказує на те, що їм притаманні високий рівень емпатії та емоційна експресивність.

У процесі роботи над твором має місце деяка ідентифікація художника зі створюваними ним образами. Так, у творчості актора центральною проблемою виступає перетворення у інший образ. У низці інших мистецтв, принаймні в уяві, митець також часто ідентифікує свої створіння із собою. Відомі вислови художників типу Флоберовського «Емма – це я» саме на це і вказують. У «Зелених пагорбах Африки» Хемінгуей розповідає, як одного разу вночі він пережив усе те, що має пережити поранений лось, він пережив за нього все, починаючи з шоку від кулі і до кінця його страждань. Всі ці дуже цінні спостереження художників не повинні бути зрозумілі буквально, у сенсі прямого ототожнення автора з його творінням. Як би не втілював себе

художник у образ, між ними завжди зберігається дистанція. Художник не лише відтворює життя, а й пояснює його, ухвалює йому вирок.

З проблемою ідентифікації пов'язана здатність вживання художника у образи свого твору. Таке вживання (емпатія) може бути різним не тільки в різних, але навіть в одній і тій же області мистецтва» [28].

А. С. Прангішвілі, А. Є. Шерозія, розглядають творчу активність художника як неусвідомлене прагнення відреагування фрустрацій, а літературний твір – як продукт виживання конфліктів за механізмом проєкції та ідентифікації.

Процес ідентифікації суб'єкта за своєю природою багатовимірний та полісуб'єктивний. Одним із вимірів та критеріїв, що характеризують ідентифікацію та самоідентифікацію суб'єкта в сучасному поліфонічному світі, виступає творчість. Творчість суб'єкта самоідентифікації пов'язана з вибором тих цінностей, які йому більше імпонує серед нав'язуваних йому навколишнім соціальним світом. Він відбиває за допомогою свідомості світ пропонованих йому цінностей і відбирає ті, які ближчі його внутрішньому світу. У такому виборі цінностей його творчість можна висловити як процес відображення соціокультурного буття. Воно є репрезентуючим компонентом генетичної бази його пізнання.

У процесі творчої діяльності у духовній сфері людина освоює культурні цінності. Справжнє оволодіння культурою можливе лише за реалізації особистістю своїх внутрішніх потреб у культурної діяльності. Саме широта та різноманітність духовних потреб людини зумовлюють багатство та своєрідність її духовного світу. Крім того, специфіка потреб, що полягає у неможливості їхнього повного задоволення (оскільки кожна задоволена потреба з необхідністю породжує нову), зумовлює безперервність розвитку культури особистості. Активне споживання культурних цінностей є необхідною умовою

розвитку людини. Тут людина найбільш повно реалізує «здатність бути не тільки цим емпіричним індивідом, існуючим тільки тут і тепер, в рамках наявної соціальної структури, а й самостійним суб'єктом своїх загальнородових визначень, виразником людяності як цілого [28].

Отже, творчість як складний багатогранний процес, є можливістю для людини контактувати зі змістом несвідомого, вживатися у інші життя, ототожнюючи себе з Іншим, отримувати трансцендентний досвід, збагачувати знання про себе новими психічними формами, виникаючими у творчому процесі, набувати важливі для формування самоідентифікації культурні цінності. У той же час, за допомогою такого глибокого занурення у створений світ, можна уникати реальне життя та чинити опір власній індивідуалізації, яка тісно пов'язана із процесом самоідентифікації. У зв'язку з тим, що прояви творчого акту та психопатологія схожі, важливо відрізнити творчий процес як продуктивну діяльність, що веде особистість до його духовного, психологічного розвитку та прояви психопатології, які мають деструктивний вплив на самопочуття людини, унеможливають адекватне сприйняття внутрішніх та зовнішніх феноменів реальності. Тобто, творчість припускає конструктивне усвідомлене заглиблення у трансцендентний досвід, набуття нових форм життєдіяльності, розширює знання про себе, а отже, позитивно впливає на самоідентифікацію людини.

Саме тоді, коли цей процес перестає бути контрольованим та усвідомленим, коли людина зливається з актом творіння та не виходить у реальний світ, творчість перестає бути однією із складових Я-коцепції особистості, заповнюючи весь психоемоційний простір. Важливо те, як людина обходиться з даним процесом та як саме використовує творчу енергію.

РОЗДІЛ 2

КОРЕКЦІЯ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

2.1 Арт-терапія як метод психологічної корекції особистостей підліткового віку

Арт-терапія - сучасний напрям психотерапії. Термін «арт-терапія» (лікування мистецтвом) увів художник Адріан Хілл у 1938 році при описі своєї роботи з хворими на туберкульоз у санаторіях. На початку свого розвитку арт-терапія відбивала погляди Фрейда і Юнга, якими кінцевий продукт художньої діяльності, такий як малюнок чи скульптура, висловлює його неусвідомлювані психічні процеси.

Арт-психологія працює з усіма категоріями населення – як зі здоровими, так і з хворими як з дітьми, так і з дорослими. Сутність арт-терапії розглядається в терапевтичному та корекційному впливі мистецтва на суб'єкта і проявляється у реконструюванні психотравмуючої ситуації за допомогою художньо-творчої діяльності, виведенні переживань, пов'язаних з нею, у зовнішню форму через продукт художньої діяльності, а також у створенні нових позитивних переживань, у народженні креативних потреб та способів їх задоволення. Терміном «арт-терапія» позначають як сукупність видів мистецтва, що використовуються при психокорекції, так і метод або комплекс методик [30].

Сучасні науково-філософські уявлення про принципи, техніки та моделі арт-терапевтичної роботи представлені в працях вітчизняних учених: М. Є. Бурно, І. В. Вачкова, А. Л. Гройсмана, Н. Б. Долгополова, А. І. Копитіна, Л. Д.

Лебедевої, Г. М. Назлояна, В. Н. Нікітіна, Н. Н. Ніколаєнко, В. І. Петрушина, О. Ф. Потьомкіної, Ю. Шевченка та ін.

Сучасний стан суспільства свідчить про глибоку трансформацію уявлень особистості, тотальної зміни її соціальних установок та системи ціннісних орієнтацій. Очевидно, що вижити у ситуації невизначеності, непередбачуваності, ризику може лише особистість спонтанна, творча. Саме це свого часу писав засновник психодрами Дж. Морено. Сучасна психотерапія, випереджаючи і передбачаючи приховані настрої у суспільстві, відбиває іманентну потребу людини у формуванні та вдосконаленню здатності до спонтанного креативному впливу, що забезпечує можливість виживання у ситуації екологічної, соціальної та особистісної кризи. Дані обставини і визначили бурхливий розвиток у всіх сферах суспільного життя практики терапії мистецтвом (арт-терапії) [31].

Зцілення неодмінно пов'язане з духовною цілісністю, гармонією духу та тіла. Мистецтво психотерапевтичне за своєю природою та сутністю, тому що воно займається проблемами пристосування «Я» людини до навколишньої реальності, сенсу існування цього «Я» або внутрішнім буттям людини.

Символічна мова образотворчого мистецтва найбільш адекватна для вираження несвідомого. Спираючись на трансцендентні властивості символів та власний творчий потенціал, людина може досягти самозцілення. Символічні образи містять у собі способи вирішення внутрішніх конфліктів особистості.

Заняття арт-терапією — могутній чинник особистісного розвитку й необхідність для виживання в мінливому світі. Знайти творче рішення — значить зробити те, що ще ніхто не робив. Тобто, креативність тісно пов'язана з адаптивністю. Кожна кризова ситуація є порушенням нормальної адаптивності. Слід також відзначити, що мистецтво говорить тільки про почуття та переживання. Саме тому арт-терапія як метод апелює до внутрішніх сил

людини, до її творчих можливостей. Отже, арт-терапія пов'язана з розкриттям творчих здібностей і сутнісного потенціалу людини, мобілізацією внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення.

Слід зауважити таку властивість арт-терапії як метафоричність. Мистецтво є метафорою, яка виражає внутрішні переживання людини. І тому кожен твір мистецтва — в тому числі й продукт, створений клієнтом у процесі арт-терапевтичної сесії, — буде своєрідною метафорою його життя. Саме метафоричність — тобто здатність переносити кожен смисл, почуття, ознаку з одного предмета на інший — дає спостерігачу внутрішню свободу. Творча діяльність дозволяє обійти «цензуру свідомості», тому виникає унікальна можливість для дослідження власних несвідомих процесів, вираження та актуалізації прихованих ідей і станів, витіснених або мало проявлених у повсякденному житті соціальних ролей і форм поведінки. Завдяки варіативності й необов'язковості мистецтва з'являється можливість дослідження людиною самої себе, свого ставлення до реальності.

Символічна мова як основа образотворчого мистецтва дозволяє людині виразити свої почуття, по-новому подивитися на ситуацію та проблеми і знайти завдяки цьому шлях до їх вирішення.

Тріадичність арт-терапії є головною відмінністю її від інших психотерапевтичних напрямів. Лише арт-терапія дозволяє замінити звичну діаду «терапевт — пацієнт» на тріаду «терапевт — творчий продукт — пацієнт», тобто зробити психотерапевтичний альянс «психотерапевтичним трикутником». Модель арт-терапевтичної взаємодії така, що арт-терапевт і клієнт взаємодіють один з одним як вербально, так і через продукти творчості за допомогою візуальної невербальної комунікації.

Образотворча продукція дозволяє арт-терапевту здійснювати діагностику й інтерпретацію. Це дає клієнту більшу свободу від особистості терапевта,

окрім того, дотримується принцип дисоційованості клієнта від проблеми: якщо щось знаходиться поза мною, це вже не «Я», і я зможу з цим щось зробити.

Ресурсність — третя ознака арт-терапії як напрямку терапії. Спосіб терапевтичної взаємодії в арт-терапії ресурсний, тому що лежить поза сферою повсякденного життя клієнта та розширює його особистісний досвід. В арт-терапії способи взаємодії не мають аналогів у повсякденному житті клієнта й тому неминуче змушують його саме до дослідницької активності. Таким чином людина контактує з тими своїми рисами та властивостями, яких не помічає в щоденних клопотах. Це дає можливість розвитку креативності особистості, нових творчих підходів до всього, з чим вона зустрічається, до вирішення проблем та подолання перешкод.

Посилаючись на інформацію з посібника Вознесенської «Арт-терапія в роботі практичного психолога», можна додати ще декілька особливостей арт-терапії:

1. Арт-терапія як задоволення. Творчість нерозривно пов'язана з поняттям задоволення. Тому арт-терапія дає високий позитивний емоційний заряд і є найбільш безболісним способом вирішення проблем.

2. Арт-терапія як навчання. Одна з властивостей мистецтва полягає в тому, що вона є унікальним способом передачі людського досвіду. Образ стає інструментом спілкування, а заняття творчістю активізують і збагачують комунікативні та креативні можливості людини, сприяють виробленню широкого спектру нових способів спілкування.

3. Арт-терапія як гра. Гра спрямована не на результат, а саме на процес, це — єдиний вид людської діяльності, орієнтований на сам процес. Крім того, й гра, й ритуал містять суто терапевтичний елемент: все можливо, потрібна нестандартність, несподіваність, оригінальність. Людина стає вільною від звичайних для дорослого життя форм та способів поведінки.

4. Арт-терапія як метод зцілення. Для початку слід зауважити, що зцілення неодмінно пов'язане з духовною цілісністю, гармонією духу та тіла. Символічна мова образотворчого мистецтва найбільш адекватна для вираження несвідомого. Спираючись на трансцендентні властивості символів та власний творчий потенціал, людина може досягти самозцілення. Символічні образи містять у собі способи вирішення внутрішніх конфліктів особистості [32].

Отже, арт-терапія використовується як психотерапевтичний метод, інструментом якого є творчість та мистецтво та має низку особливостей: метафоричність, тріадичність, ресурсність. Заняття арт-терапією — могутній чинник особистісного розвитку й необхідність для виживання в мінливому світі. Знайти творче (креативне) рішення — значить зробити те, що ще ніхто не робив. Тобто, креативність тісно пов'язана з адаптивністю. Кожна кризова ситуація (незалежно від того зовнішня чи внутрішня це криза) є порушенням нормальної адаптивності. Слід також відзначити, що мистецтво говорить тільки про почуття та переживання. Саме тому арт-терапія як метод апелює до внутрішніх сил людини, до її творчих можливостей. Арт-терапія пов'язана з розкриттям творчих здібностей і сутнісного потенціалу людини, мобілізацією внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення.

2.2 Корекція самоідентифікації підлітків засобами арт-терапії

Арт-терапія з метою корекції самоідентифікації особистостей підліткового віку може застосовуватись індивідуально, а також в групах. Індивідуальний процес проходить на основі дослідження несвідомого на продуктах художньої творчості.

Арт-терапія апелює до внутрішніх ресурсів, які самостійно відновлюються, та тісно пов'язані з творчими можливостями. Відмінною

особливістю індивіда є здатність і одночасно потреба у відображенні внутрішнього єства. Ця особливість дає активно переробляти інформацію, яка приходить ззовні. У результаті в психіці виробляються різні адаптивні механізми. Вони дають змогу краще пристосовуватися у житті, бути більш успішним в швидко змінюваному світі, та, як наслідок, бути психологічно гнучким, творчим з можливістю формувати, зберігати власне «Я». Дане поєднання робить протікання процесу самоідентифікації, становлення індивідуальності підлітка більш гармонійним.

У ході взаємодії з всесвітом людина прагне усвідомити себе як особистість, віднайти свою роль в житті, залишити «слід». Такий відбиток залишається не тільки у вигляді щоденної праці, але і в творінні активної психічної діяльності. Чітка форма прояву по праву вважається творчість та мистецька діяльність.

Завдяки цьому отримуємо такі результати:

1. Усвідомлення власних емоцій, почуттів, потреб, цінностей та життєвих пріоритетів;
2. Пошук нових форм взаємодії зі світом з метою корекції самоідентифікації ;
3. Підтвердження своєї оригінальності, неповторності і значимості;
4. В результаті - підвищення адаптивності в постійно перемінливому світі.

Підлітковому періоду притаманні такі складнощі, як розгубленість щодо планування майбутнього життя, складність у сепараційному процесі, складність усвідомлювати власну ідентичність. Якщо до підліткового етапу в історії життя підлітка виникали психоемоційні складнощі та найважливіші потреби кожного з етапів розвитку не були задоволені, є ризик та висока вірогідність, що підліток зіткнеться з проблемою формування власної ідентичності або її спотворену,

неадекватну дійсності форму. Тому арт методи можуть допомогти прокласти безпечний шлях до пошуку відображення власного Я через мистецтво.

Також, їм може бути важко точно сформулювати те, що їй турбує. Вони можуть формулювати свої страхи простими реченнями, такими як н-д: « Я боюсь, що в темряві може хтось бути ». Коли даєш запитання хто на їхню думку це міг би бути, вони може і не дати конкретну відповідь, але спробують намалювати чи придати образне вигляд цьому страху (це може бути злодій у вигляді героя, якого вони бачили у фільмі).

Групова арт-терапія дає підліткам можливість самим контролювати, якою мірою довіряти оточенню свої думки і переживання і в силу цього забезпечує їх більшу, ніж в індивідуальній арт-терапії. Крім того, на відміну від індивідуальної психотерапії і арт-терапії, робота в умовах арт-терапевтичної групи дає підліткам відчуття більшої незалежності і, тим самим, задовольняє їх потребу в самостійності і захисті свого особистого простору. Процес сепарації є однією із складових становлення особистості, що має власні межі, проте може гармонійно, конструктивно контактувати з навколишнім світом.

Велике значення для підлітків має можливість невербального спілкування в групі. Іноді вербальна комунікація, тим більше при провідній ролі арт-терапевта, може призводити до посилення захисту і приховуванню психологічно важливого матеріалу. Проте, це не означає, що при проведенні групової арт-терапії взагалі не слід прибігати до обговорень. Просто обговорення і інтерпретації повинні застосовуватися в такій формі, яка враховувала б психологічну готовність учасників і міру їх довіри один до одного і ведучому.

Краще, якщо при веденні підліткової групи арт-терапевт використовуватиме непрямі питання і інтерпретації. Останні, наприклад, можуть припускати використання переважно мови метафор. Доцільно уникати

однозначних трактувань поведінки і образотворчої продукції учасників групи, оскільки це може відгукнутися "навішуванням ярликів", що ускладнює здійснення мети групи сформуванню, скоректувати процес самоідентифікації.

З урахуванням великої значущості для підлітків питань психологічної, гендерної і культурної ідентифікації ведучий може в м'якій формі пропонувати їм завдання, орієнтовані на пред'явлення у візуальній формі свого психологічного, гендерного і культурного "Я", - створення автопортретів, особистих гербів, прапора своєї культурної ідентичності [33, 34].

Вибір арт-терапевтичних методик у роботі із процесом самоідентифікації зумовлений такими факторами. По-перше, арт-терапія є найбільш дбайливим методом роботи з глибинними проблемами особистості. Вона здатна проникати у найглибші пласти несвідомого особистості і дозволяє м'яко обминати психологічні захисти та усвідомлювати глибинні проблеми на символічному рівні, зцілювати ранні психологічні травми, витіснені в несвідоме. По-друге, терапевтичний сам процес створення власного творчого продукту: малюнок, мандали, творчої казки чи розповіді тощо. Якщо йдеться про малюнок, то особливої важливості набуває робота з кольором, який, згідно з К.Г. Юнгу дозволяє відреагувати ту чи іншу емоцію, по суті, на «архетиповому» рівні.

Оскільки йдеться про самоідентифікацію особистості, її образ-Я, який у чомусь зазнає «пошкоджень», то можна стверджувати, що одним із факторів таких порушень є ранні психологічні травми, які можуть перебувати поза сферою свідомості особистості та їх усвідомлення нею. Застосування арт-терапевтичних методик дозволяє вирішити відразу два найважливіші завдання: м'яко трансформувати внутрішньоособистісну напругу, пов'язану з якимось попереднім негативним досвідом, а також позитивувати Я-концепцію, показавши при цьому можливості практичної психології в дії (сприяти гармонізації актуального стану особистості) [32].

Види методів арт-терапії, які наразі представлені у психології та медицині, тотожні наявним видам мистецтв. Виділяють властиво арт-терапію, музикотерапію, танцювальну терапію, віршовану терапію, казкою, колажем, масками, грою, фототерапію, тощо. Розглянемо більш детально ті, що стосуються корекції самоідентифікації та мають високий рівень ефективності в роботі з підлітками:

1. Терапія колажем. Для колажу використовуються вирізки з газет та журналів природні матеріали, фотокартки, кольоровий папір. Під час створення колажу не назріває напруги, пов'язаної з відсутністю художніх здібностей і саме завдяки цьому кожен одержує успішний підсумок.

Для ліплення використовуються пластичні матеріали, такі як: пластилін, глина, тісто. Співучасники групи таким способом можуть конструювати власний образ, творчо підійти до цього процесу. Важливою особливістю даного методу є можливість з різноманітних форм у вигляді підручних засобів створити, відозмінити, скоректувати відображення свого «Я».

2. Одним з найефективнішим видом арт-терапії є Ізотерапія, яка полягає в малюванні (спонтанному малюванні) учасниками тих образів, які народжуються на основі асоціацій, що виникають у них. Малюнки несуть діагностичну функцію: на їх основі можна проводити діагностику певних особистісних аспектів (виявити ті чи інші прояви, які можна віднести до уявлень про своє реальне або ідеальне Я, дослідити та розширити знання про себе, а також - до їх психоемоційної оцінки самою особистістю). Але малюнок несе в собі і потужну психотерапевтичну функцію: він є метафорою життєвого досвіду людини, що відображає на символічному рівні ті чи інші події його життєвої історії, його ставлення до цих подій та до самого себе. Малюнок також виконує функцію «інструменту» подальшого самотворення особистості на новому рівні, оскільки дозволяє за допомогою зрозумілих для несвідомих

метафор (образів самого малюнка) і кольорів, що вибираються, сформувані якісь символічні «плани» бажаного образу самого себе і свого майбутнього.

3. Терапія драмою: театральні постановки можна творити з різною тематикою. Це сприятливо відгукується на пам'яті, волі, уяві, почуттях та мисленні. Під час застосування терапія драмою відбувається розширення свідомості, змінюється діапазон поведінкових стратегій, розвивається креативність, відпрацьовуються нові способи емоційного мовлення та спілкування. У виставі можуть бути представлені ситуації з життя учасника групи, його взаємини та конфлікти. Цей напрямок найбільше розвивається в теперішньому часі. Причиною широкого використання та ефективності цієї техніки є постійна ігрової потреби в модерному світі дорослих та дітей.

4. Фототерапія: певна кількість авторських фотографій, які потім можна проаналізувати. Важливо також скористатися архівом сімейних фотографій, оскільки на них збережені певні події, які залишились у минулому, але підсвідомо продовжують мати вірогідний вплив. Фотокартки допомагають пригадати колишнє, усвідомити помилки, побачити образи. У зв'язку з тим, що в основі формування Я-концепції лежить усвідомлене визнання своїх родових коренів, зв'язку з близькими, це дає змогу та енергію знаходити власне «Я» у відображенні значимих Інших [34].

Отже, арт-терапевтичний процес сприяє відкриттю чесного діалогу суб'єкта із самим собою, із власним внутрішнім «Я». Образ себе може візуалізуватися у творчості лише у якомусь одному чи кількох аспектах свого «Я», але ніколи повністю. Статичний образ себе ніколи не виражатиме цілісну картину самосвідомості.

Ефективними методами арт-терапії з підлітками з метою корекції самоідентифікації є терапія колажем, ізотерапія, терапія драмою, фототерапія. Дані методи сприяють кращому усвідомленню власних потреб та почуттів,

систематизують і коректують Я-концепцію підлітка, його знання про себе, образ свого «Я», мають терапевтичний ефект завдяки м'якому творчому процесу та надають можливість побудувати образ власного самостійного життя, усвідомлюючи, які ресурси для цього можна взяти із сім'ї та як саме можна пройти процес сепарації в гармонії з власними потребами та сімейними цінностями.

2.3 Рекомендації практикуючим психологам щодо самоідентифікації особистостей підліткового віку

Проблема тотожності собі — одне із центральних питань консультування. Вона звернена до самосвідомості та самопочуття людини, до задоволеності собою, своїми здобутками, своїм життям. Вона пов'язана з почуттям особистісної гідності та суспільним визнанням людини, а, отже, з її амбіціями.

Проблеми само-відношення можуть виявлятися в різних сферах життя особистості, відповідних соціальним ролям, що виконуються ним: сімейним, професійним, віковим, статевим і т.д. Конкретна різноманітність соціальних ролей кожної людини визначена її суб'єктною активністю у суспільному житті та тими повноваженнями, якими наділяють нас інші люди. Тому основні проблеми особистісної самоідентифікації пов'язані з успішним чи не успішним виконанням прийнятих він соціальних ролей.

Зупинимось трохи докладніше на причинах виникнення проблем, пов'язаних з ролями, щодо яких людина обмежена у можливостях вибору: статевими, віковими та етнічними.

Проблеми само-відношення, пов'язані із статевою самоідентифікацією особистості, зумовлені прагненням до досягнення тотожності зі статевими ролями. Статева роль спочатку задана тілесною будовою організму, та її

усвідомлення спочатку відбувається у процесі генітального розвитку дітей та підлітків до закінчення статевої зрілості.

Однак статева самоідентифікація включає психологічний аспект прийняття або заперечення біологічно сформованій ролі. Наприклад, відкидання своєї біологічної ролі може відбуватися через привабливість соціальних функцій протилежної статі. І тут особистість переживає комплекс соціально-статевої неповноцінності і, звісно, прагне компенсації. Даний внутрішній конфлікт актуальний для підліткового віку.

Комплекси неповноцінності, пов'язані з віковою самоідентифікацією, найбільш гостро виявляються у підлітків, коли вони спрямовані на досягнення прав дорослої людини, і у людей похилого віку, коли вони втрачають біологічні можливості повноцінно виконувати всі фізіологічні та соціальні функції, властиві їм у період зрілості та розквіту. У цих випадках різко позначається розрив між бажаннями та можливостями людини, що проявляється у внутрішній незадоволеності собою, яка проривається в морально невиправданій агресії або по відношенню до інших людей, або по відношенню до себе в різних формах аутоагресивної поведінки: від «самоушкоджень» та самозвинувачення до суїцидальних планів та дій.

Ще одним джерелом внутрішньої психологічної напруги людини є проблема етнічної самоідентифікації, коли, наприклад, у людини за народженням одна етнічна приналежність, а виховання вона отримала в іншому етнічному середовищі. Етнічна самоідентифікація підлітків може ускладнюватися в міжетнічних шлюбах, де батьки є носіями різних культур, а сім'я стоїть перед вибором єдиної для всіх культурної традиції в організації побуту та способу життя. Якщо цього немає, то шлюби, зазвичай, розпадаються.

Статева, вікова та етнічна самоідентифікація людини ускладнена соціальними відносинами, які виникають на ґрунті спільної суспільної

життєдіяльності. Якщо всі ці проблеми не вирішуються для конкретної людини належним чином, існує велика ймовірність зіткнутися з аномальними формами її поведінки, до яких слід віднести і суїцид, і наркоманію, і сексуальні збочення, і злочинність. Почуття тотожності себе у соціальних ролях виникає при зближенні самооцінки з оцінками людини з боку оточуючих. Напруга, що виникає при розбіжності самооцінки та відображення від соціуму, є джерелом внутрішнього психологічного конфлікту особистості, що заважає повноцінної соціально-рольової ідентифікації. І в цьому випадку йому може знадобитися професійна психологічна допомога [35].

З метою систематизації інформації щодо рекомендацій для практичних психологів корекції самоідентифікації особистостей підліткового віку була розроблена пам'ятка, наведена у таблиці 2.1.

Таблиця 2.3

Пам'ятка рекомендацій для практичних психологів «Корекція самоідентифікації особистостей підліткового віку»

№	Рекомендація	Огляд рекомендації
1.	Створити умови для підвищення рівня самоприйняття клієнта, сформувані навички впевненої поведінки.	Самоприйняття складається з уявлень людини про свої якості. Тільки приймаючи себе, людина має можливість вести психологічно комфортне життя та вибудовувати конструктивні відносини з оточуючими. Для створення таких умов психологу необхідно бути толерантним у комунікації з підлітком, поважати його індивідуальні потреби та переживання, мати можливість приймати клієнта безумовно, при цьому залишаючись чесним по відношенню до нього.

Продовження таблиці 2.3

2.	<p>Розширяти соціальне коло клієнта.</p> <p>Здійснювати направлення до громадських, соціальних організацій, освітніх установ за потребою.</p>	<p>Фактором захисту від виникнення проблем у сфері само-відношення є успішна самореалізація психічного потенціалу людини та визнання її особистого внеску у суспільні відносини.</p> <p>Прагнення самоствердження стає провідним мотивом людини на полі його соціальної взаємодії, реалізації якого нерідко заважає недостатній рівень психічного розвитку. У зв'язку з цим профілактичне значення набуває завдання формування психологічного потенціалу особистості, наприклад, засобами психологічних служб освітніх установ, виробничих та громадських організацій.</p>
3.	<p>Визначити зону розвитку та допомогти сформувати підлітку його бажаний образ себе.</p>	<p>Важливо сформувати розуміння, які саме життєві області пріоритетні та цікаві для підлітка в даний час та є перспективними у майбутньому, які ресурси для їх розвитку необхідні, які внутрішні зміни клієнта допомогли б у побудові омріяного майбутнього життя та на яких ціннісних орієнтирах та смислах ґрунтуються обрані життєві шляхи.</p> <p>Найчастіше цей непростий процес включає самопізнання, роботу з цілями і цінностями, звернення до досвіду вже пережитих подій і багато іншого.</p>

Продовження таблиці 2.3

4.	Сприяти формуванню рефлексії	<p>Бурхливий фізичний розвиток, зростання можливостей інтелекту та уяви, розвиток довільності та самосвідомості є передумовами формування особистісної рефлексії. У цьому віковому періоді рефлексія виступає важливим механізмом, завдяки якому підліток може осмислити, аналізувати й пізнати самого себе, механізмом співвідношення себе з іншими людьми. Рефлексія є одним з психологічних новоутворень даного етапу розвитку. При цьому розвиток рефлексії у підлітка не обмежується тільки внутрішніми змінами самої особистості, але у зв'язку з переродженням самосвідомості підлітка стає можливим і глибоке і широке розуміння інших людей.</p> <p>Тобто, у ході корекційної роботи важливо спрямовувати увагу клієнта на те, що він думає у зв'язку з його психофізіологічними змінами, як він встановлює комунікацію із соціальним середовищем. Даний процес є важливим на даному етапі ще й через нестабільний психоемоційний стан особистостей підліткового віку, який веде до неконтрольованих афективних реакцій. Рефлексія допомагає осмислювати власні дії та почуття та засвоювати перероблену психічну інформацію у комфортному темпі.</p>
----	------------------------------	--

Продовження таблиці 2.3

5.	Підтримувати процес сепарації в балансі із збереженням бажаних цінностей батьківської родини.	В ході корекційної роботи самоідентифікації підлітка психолог може зіткнутися з двома найпоширенішими тенденціями – затримка сепараційного процесу через залежність від батьківської родини чи, на противагу, різке відділення та відторгнення родинних зв'язків. Підліткам притаманна амбівалентність у потребах та емоційних реакціях, тому рекомендується обидві тенденції враховувати, формуючи такі способи контакту клієнта, які б допомагали інтегрувати досвід психологічного руху у самостійне життя та збереження сімейних цінностей, на яких ґрунтується будь-які нові форми життєдіяльності людини.
----	---	---

Отже, проблема тотожності собі — одне із центральних питань психологічного консультування. Самоідентичність тісно пов'язана з самооцінкою особистості, його само-відношенням та ступенем їх тотожності з відображенням особистості, отриманого від соціуму. Особистість підліткового віку переживає кризу у наступних ідентичностях: полова, вікова, соціальна, біологічна та навіть етнічна. Складності у формуванні ідентичності можуть переживатися через велику кількість змін у багатьох сферах життя, через непросте завдання побудувати власне самостійне життя, перебуваючи у повноцінному знанні про те, «хто я», через необхідність набувати нові навички життєдіяльності та нести відповідальність за рішення, бути автором свого життя.

З метою систематизації інформації щодо корекції самоідентифікації особистості підліткового віку була розроблена пам'ятка для практикуючих психологів, що складає 5 основних пунктів стосовно само-прийняття клієнта підлітка, його соціальних контактів, визначення областей розвитку, розвиток рефлексії та процесу сепарації.

Особливо важливою є рефлексія як засіб до критичного самоаналізу, що збагачує «Я-концепцію» підлітка. Спостерігаючи себе в різних ситуаціях, підліток краще усвідомлює свої сильні і слабкі сторони, індивідуальні особливості своєї особистості. Придбаний в рефлексії досвід самопізнання збагачує і розширює уявлення підлітка про самого себе.

Також є важливим зазначити, що у навчально-виховній, освітній системі необхідно присутній психолог, соціальний педагог, до функцій якого входить психологічний супровід формування особистості підлітка. На цьому кваліфікованому працівникові лежить відповідальність щодо відповідей на запити учня, його вибору зразків для соціально-морального наслідування. Шкільний психолог, соціальний педагог повинні мати не довільні, за власним бажанням, суб'єктивні основи надання психологічної допомоги учням. Вони повинні мати чіткі, державою й громадою визначені, критерії, інструменти психологічного супроводу підлітків. Процес самоідентифікації починається з самого народження людини, має дві протилежні властивості – сталість, динамічність та розвивається у нерозривному зв'язку з культурним, соціальним середовищем.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на основі аналізу сучасних наукових підходів до розуміння поняття феноменів «процес самоідентифікації особистості» та «творчість», визначили зміст даних понять. Процес самоідентифікації розуміється як тотожність особистості самому собі, усвідомлення власного існування, що не переривається у часі і визнається оточуючими людьми. Самоідентифікації є твердо засвоєний і особистісно прийнятий образ себе, почуття адекватності та стабільного володіння особистістю власним «я», незалежно від різноманітних несуттєвих змін «я» та різних ситуацій, здатність особистості до повноцінного вирішення життєвих завдань.

Спираючись на визначення творчості Е. Фрома, творчість є вміння знаходити рішення у нестандартних ситуаціях, це націленість на відкриття нового та здатність до глибокого усвідомлення свого досвіду. Поняття творчості, як динамічного феномену, проявляється в усвідомленій дії людини, його способів адаптуватися до мінливих умов життя та пізнавати його нові форми, перетворюючи їх у власний досвід та інструменти задоволення власних потреб. Важливою ознакою творчості є саме усвідомлене перетворення дійсності в ту концепцію «Я» та світу, що допомагає створювати нові продукти життєдіяльності, не втрачаючи власну самотність.

У ході теоретичного дослідження були виявлені наступні особливості формування процесу формування самоідентифікації:

1. Процес самоідентифікації формується у нерозривному зв'язку із соціумом;
2. Має динамічний нерівномірний за часом та структурою характер розвитку;

3. Особливо актуалізується у кризові життєві періоди особистості;
4. Проявляється у різноманітних психоемоційних ролях;
5. Відображається у процесі комунікації, в ході якої людина спочатку проходить етап психологічного злиття з Іншим, потім набуває усвідомлене знання про себе та формує своє неповторне уявлення про себе та світ;
6. Характеризується внутрішньою суперечливістю - прагнення індивіда стикаються з необхідністю виконувати певні вимоги соціуму та одночасно враховувати свої життєві орієнтири, інтереси та потреби.

Визначений вплив творчості на самоідентифікацію особистості. Творчість відкриває доступ до несвідомого та дає можливість ототожнювати себе з Іншим, іншими формами життя – це спонукає людину пізнавати себе більш цілісно та різноманітно. Творчість припускає конструктивне усвідомлене заглиблення у трансцендентий досвід, набуття нових форм життєдіяльності, розширює знання про себе, а отже, позитивно впливає на самоідентифікацію людини. Однак, слід пам'ятати, що прояви творчого акту та психопатологія схожі, тому важливо відрізнити творчий процес як продуктивну діяльність, що веде особистість до його духовно-психологічного розвитку та прояви психопатології, які мають деструктивний вплив на самопочуття людини, унеможливають адекватне сприйняття внутрішніх та зовнішніх феноменів реальності.

Розроблені рекомендації практикуючим психологам щодо характеру корекційної роботи з клієнтами, які мають складнощі у протіканні процесу самоідентифікації із застосуванням арт-методів. Був обраний підлітковий період для розробки рекомендацій через те, що саме у даному періоді потреба у визначенні власної самоідентифікації особливо актуальна та гостра. Арт-терапія сприяє відкриттю чесного діалогу суб'єкта із самим собою, із власним внутрішнім «Я», дає змогу усвідомити власні почуття, потреби, сформувані адекватний образ себе. Ефективними методами арт-терапії з підлітками з метою

корекції самоідентифікації є терапія колажем, ізотерапія, терапія драмою, фототерапія.

Основними рекомендаціями щодо корекції самоідентифікації особистостей підліткового віку є такі:

1. Створення умов для підвищення рівня самоприйняття клієнта, розвиток «вимогливої самоповаги», а також формування навичок впевненої поведінки;
2. Розвиток та розширення соціального кола клієнта; направлення до громадських, соціальних організацій, освітніх установ за потребою;
3. Визначення зони розвитку та допомога підлітку у формуванні його бажаного образу себе;
4. Сприяння розвитку саморефлексії;
5. Підтримання процесу сепарації в балансі із збереженням бажаних цінностей батьківської родини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хоружий Г.Ф. Самоідентифікація особистості: Філософський аналіз: монографія. За ред. Г. Ф. Хоружого. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 192 с.
2. *Енциклопедичний словник з психології та педагогіки*. Академік: веб сайт. URL: http://psychology_pedagogy.academic.ru/19183/ (Дата звернення 24.02.2015).
3. Новітній онлайнний словник української мови (2013—2018). *Вільний тлумачний словник*. URL: <http://sum.in.ua/f/samoidentyfikacija> (дата звернення: 15.11.2018).
4. Höfle V. Philosophie und Öffentlichkeit. Würzburg : Königshausen Neumann, 2003. 141 s.
5. Erikson, E.H. Childhood and society. W W Norton & Co, 1993. 445 p.
6. Erikson E.H. Identity, psychosocial. International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y. : The Macmillan Company & The Free Press, 1968. Vol. 7. P. 61–65.
7. Fromm E. To Have or To Be? Bloomsbury Academic, 2013. 216 p.
8. Marcia J.E. Identity in Adolescence: Handbook of Adolescent Psychology. Ed. by J. Adelson. New York : John Wiley & Sons, 1980. 159–187 p.
9. Rogers C. On Becoming a Person: a Therapist's View of Psychotherapy. Boston: Houghton Mifflin, 1961. 420 p.
10. Matteson, D.R. Adolescence Today: Sex Roles and the Search for Identity. Homewood, Ill : The Dorsey Press, 1975. 105 p.
11. Goffman E. Presentation of Self in Everyday Life. N-Y : Doubleday & Company, Garden City, 1959. 259 p.

12. Fromm E. Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethics. Open Road Media, 2013. 272 p.
13. Шеховцова В.А. Самоідентифікація як механізм формування ідентичності особистості. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1229970.pdf>
14. Михайличенко Є. В. Психологія розвитку людини: монографія. За ред. Є. В. Михайличенко. Х. : Видавничий центр НТУ «ХПІ», 2015 р. 388 с.
15. Erikson, E. H. Identity, youth and crisis. New York : W. W. Norton Company, 1968. 338 p.
16. Marcia, J. E. Development and validation of ego identity status. American Psychological Association : J. Personality Soc. Psychol. 1966. Vol. 3. 551–566 p.
17. Mead G. H. Mind, Self and Society, Chicago : The University of Chicago Press, 1963. 437 p.
18. Максименко С. Д. Загальна психологія: підруч. / За ред. С. Д. Максименка. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.
19. Barron F., Harrington D. Creativity, intelligence and personality. Ann. Rev. of Psychol. 1981. Vol. 32. 439-476 p.
20. Torrance E. P. Rewarding creative behavior. N.J. : Prentice-Hall Inc. 1965. 353 p.
21. Карпенко Н.А. Психологія творчості: навч. посібник / за ред. Карпенко Н. А. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
22. Rogers, Carl R. A Review of General Semantics. Concord, Calif. 1954. 249-260 p.
23. Jung C. G. Two Essays on Analytical Psychology. Collected Works. 1971. Vol. 7. Walter Verlag AG, Olten, 420 p.

24. Rollo M. The Courage to Create. N.Y. : W. W. Norton Company. 1994. 144 p.
25. Fromm E. The Revolution of Hope: Toward a Humanized Technology. New York : Harper & Row. 1968. 178 p.
26. Богаченко В. В. Творчість як атрибут ідентифікації та самоідентифікації суб'єкту. URL: elib.bsu.by/bitstream/123456789/90398/1/515-517.pdf
27. Lowenfeld V., Britten W.Z. Creative and Mental Growth. Sixt. Ed : N. Y., L., 1975.
28. Черножук Ю. Г. Психологія творчості : навч. посібник для студентів педагогічних ВНЗ. Одеса : Державний заклад ПНПУ ім. К.Д.Ушинського. 2010. 182 с.
29. Петріченко П. Вступ до бакалавру. URL: <https://ru.osvita.ua/consultations/40840/> (дата звернення 22.04.2014)
30. Татаріна Є. . Практикум з арт-терапії. Скарбниця майстера. К. : Астамир-В, 2016. 224 с.
31. Moreno J. L. Psychodrama. N. Y. : John Wiley & Sons Inc., 1969. V. 3. 529–553 p.
32. Вознесенська О., Мова Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога. Використання арт-технологій в освіті. К. : Шкільний світ. 2002. 125 с.
33. Дубровіна І. В. Психічне здоров'я дітей та підлітків. / за ред. І. В. Дубровіної. Мi : Академія, 2000. 256 с.
34. Дутчак У. В. Арт-терапія як засіб естетичного виховання підлітків. За ред. Дутчак У. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль : ТНПУ, 2006. № 5. 134–139 с.

35. Варій М. Й. Загальна психологія: навч. посібник. Львів: Край, 2005. 260 с.
36. Куріцина А. В. Рефлексія як психологічний механізм розвитку “я-концепції підлітка. *Психологічна служба системи освіти вінницької області*. URL: <https://vinps.vn.ua/?p=1699> (дата звернення 04.03.2021).
37. Ічанська О. М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці : дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2002. 230 с.